

„Az én mentális térképemen ugyanaz, mint a Leitner Aranka mentális térképe”

Dorogi Katalin interjúja Hegedűs D. Gézával

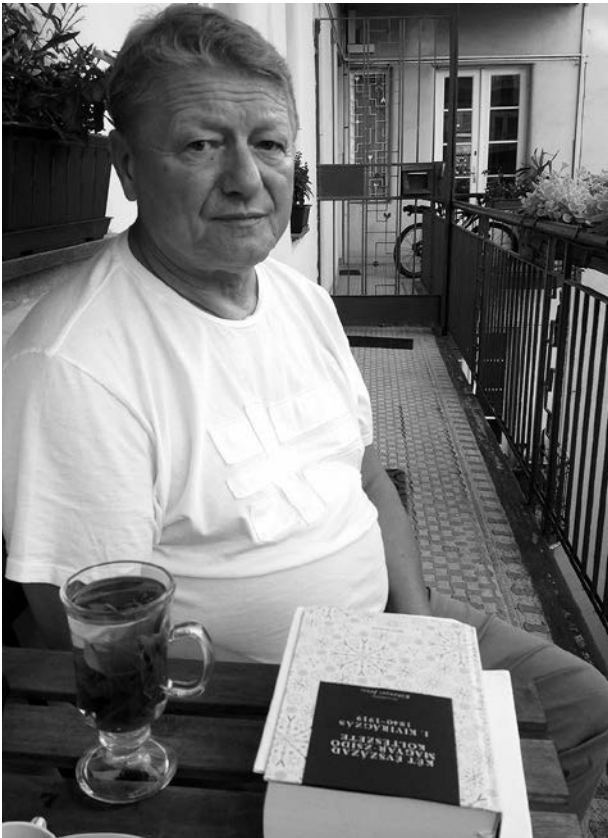
Két kulturális esemény, két fellépése apropóján beszélgetünk. A Budapesti Zsidó Fesztivál keretében került sor a Két évszázad magyar-zsidó költészete című, a Múlt és Jövő kiadó által megjelentetett, azonos című kötetből összeállított estjére – mely est remélhetően többször megismétlődik, „sorozattá nővi ki magát”. Nem sokkal ezután mutatták be a Vígyszínház Házi Színpadán Márai Sándor Hallgatni akartam című könyvének színpadi változatát az ön előadásában. A darab azóta is megy. Abogy mondani szokta: „Minden mindennek minden”, azaz a dolgok valahol mindig kapcsolódnak egymáshoz – ez a két kulturális esemény is. Kezdjük a költészet-esttel.

Kirschner Péter, az MAZSIKE vezetője hívta fel a figyelmemet erre a csodálatos kiadásra, mert úgy gondolta, többet érdemel annál, hogy csak úgy könyv alakban maradjon. Megszereztem, olvasgatni kezdtem. Lenyűgöző ez a szellemi értelemben virágba borult, csodálatos kötet, és ebben döntő érdeme van Kőbányai János kiadóigazgatónak és fellelős szerkesztőnek, aki nyilván nem ma kezdte, hanem már évtizedek óta kutatja, keresi eldugott kis lapokban, folyóiratokban évszázadok rejtett kincseit. Igazi fölfedezésként megismerhettem egy-egy olyan költőt, akiről, megmondom őszintén, nem hallottam, pedig érdeklődő, költészet iránt kíváncsiskodó ember vagyok. És ez még csak az első kötet, aminek az a címe, hogy *Kivirágzás*, és az 1840-es évektől 1918–19-ig, tehát az első világháború végéig tartó időszakot öleli föl. A kötet végén a kiadó már ajánlja a második megszerkesztett kötetet, aminek viszont az a címe, hogy *Kiszántás*, és az bizony a két világháború közötti időszak magyar zsidó költészetét gyűjti össze, valamint a háború alatti és a háború utáni, önmagát kereső, saját identitását kutató, az utódok által cipelt szörnyűséges személyes tragédiákat vagy a megörökölt családi mitológiákat integráló, kikristályosító verseket.

A kiszántás traumája nemcsak a költészetet érintette, hanem az egész magyarországi zsidó sorsot, és annak az

irodalomban való megjelenését – ennek csak egy kis szeletkéje a költészetben való lecsapódás. Nem hiányolta-e a prózát? Hallgatnak, olvasnak még az emberek verset?

Ez ugyan az irodalmi életünknek csak az egyik arca, mégis minden benne foglaltatik, ami ez alatt a bő másfél évszázad alatt megmerítkező emberi lelkeknek a tükre. Julius Caesar mondta, hogy a Napba drágaköveken keresztül lehet betekinteni, így láthatjuk meg anélkül, hogy belevakulnánk. Hozzátette, hogy a költészet ugyanilyen drágakövek gyűjteménye, az egyes verseken keresztül beláthatunk az emberi lelkekbe. Különböző belevakulnánk a sok fájdalomba, a gyötrelembe, a hatalmas szenvedélyekbe, vágyakba. Az legmagasabb szintű reprezentálója az emberi léleknek, a mi történetünknek, együtt élő közösségünknek a műalkotásokban a költészet, ami ezért kimagaslik az irodalmi műfajok közül. Ezen a drágakövön keresztül nézhetjük a Magyarországon élő zsidó közösség emancipációra, jogegyenlőségre, az emberi méltóságra irányuló vágyát, a törekvést a biztonságra, tanulási lehetőségre, érvényesülésre, egyáltalán mindenre, ami az embernek eredendően joga a létező világban. Mindez végigkövethető, először csak a sebeztség, a vágy, majd a remény, amelyet a Kiegyezés után megindult, az osztrák–magyar monarchiabeli szellemiségnek is köszönhető emancipációs folyamat keltett. Egyébként a kötetet olvasva az jutott eszembe, hogy ilyen jellegű kísérletet Weöres Sándor részéről tapasztaltam, aki szintén személyes irodalmi kánont állított fel a *Három veréb hat szemmel* című kötetében, mondván, igen, Gyulai Pál és a reformkori nemzedék óta létezik egy bizonyos szellemi auktorok által meghatározott és preferált irodalmi folyamat, hogy mi az értékes és értéktelen, fontos és kevésbé fontos, és ez a „vérvonal”, „pedigré” végigmutat a múltba és előre a magyar költészetben belül. Weöres Sándor viszont azt mondta, hogy számomra léteznek más fontosabb szövegek. Ezeket én a magyar nyelvű irodalom fontos részének tekintem, sőt értékesebb helyet foglal el az én sze-

Fotó: Kőbányai János

memben X., Y., Z., mint a hivatalos kánon által meghatározott szerzők. Ilyen szempontból tartom érdekes és fontos irodalmi jelenségnek magát a kötetet, mintegy Kőbányai János által tett kísérletet arra, hogy ő is egyfajta kánont állítson fel a gondolatai mentén.

Nem mindenki tudja, hogy a magyar zsidó költészet születésekor sok szerzőnek nem a magyar volt az anyanyelve. Ennek tükrében tényleg megindító az az idetartozni akarás, hogy mégis ezen a nyelven akartak és kezdtek írni. 48-as verset – például.

Én úgy találtam a verseket olvasva, hogy a nyelvet olyan szabadon, olyan teljes díszében birtokolja a költői derékhad, hogy lenyűgöző. Érezni bizonyos költeményeken Arany János-i lenyomatot, de azért az mégis minőség... Egyébiránt érdekes példák akadnak arra, mikor találja meg magát a költői nyelv az 1800-as években. Egy időben írt verset például Petőfi Sándor és Madách Imre. Míg Petőfi nyelve hajlékony, burjánzó, szárnyal, Madách göcsörtös a költészetben, nehézkes, túl mereven ragaszkodik a klasszikus formákhoz. A filozófiai és drámai szövegekben nagyszerűen rátalál saját ma-

gára, mert az az ő közege, amelyben nyelvileg is szabadnak érezte magát. Míg ha szigorúan csak a költészetét nézzük, ott meg valami megmerevítette, abroncsba szorította. Visszatérve a *Két évszázad magyar-zsidó költészet* első kötetére: hatalmas felfedezéseket tettem olvasás közben. Például a Makai Emil költészetére számomra reveláció. Egy nagyon öntörvényű, nagyon egyedi, fantasztikus, eredeti költészet, és mint kiderült, nem véletlen, hogy nem hallottam róla. Méltatlanul elfelejtette a magyar irodalomtörténet, merthogy nagyon fiatalon meghalt. Kerek harminc évet élt. A kiegyezés tájkán született, és 1901-ben már eltávozott az élők sorából. Tehát úgy egy évtized adatott meg neki a felnőtt költészetben. De érezni, hogy nagyon eredeti tehetség, és mi minden születhetett volna, ha a sors ilyen szempontból kegyesebben bánik vele.

Annak kapcsán, hogy mi minden születhetett volna, jut eszembe egy olvasmányélményem. Kiss Józsefet már hosszú évtizedekkel ezelőtt is többször kiadták, nem kellett újra fölfedezni. A Legendák a nagyapámról című verses eposzában (amelyet főművének is tartanak) szerepel egy rövidke fejezet, az Édesanyám imádságoskönyvéből. Érdekes módon próza, gyöngyként felfűzött apró, életszagú történetek, amelyeket mégis át leng valami líraiság. Majd később Izaak Babelnél találhatjuk meg ezt a hangvételt. Arra gondoltam, ha nem a líra lett volna akkoriban a legtöbbre értékelt műfaj, előbújt volna-e néhány költőnkől a novelliáta?

Az volt a legdivatosabb műfaj. És nem létezett minta. A prózával kapcsolatban ugyanez jutott eszembe, amikor Petőfi úti leveleit olvastam, amelyeket az állomáshelyeiről küldött a *Pesti Divatlap*-ba. Olyan modern prózát művelt, hogy ő lehetett volna a modern próza fejedelme, ha megadatott volna neki, hogy tovább éljen. Nem anekdotikus, hanem humoros, filozofikus, szabad, a prózában is úgy bánik a nyelvvel, ahogy a költészetében, mentes minden romantikától, a valóság hihetetlen sűrű televényéből fogalmaz, tapintatlanul, modern módon. A modern nyugat-európai próza rokonát láttam meg benne. Sajnos a magyar prózairodalom nem azon az úton haladt, mint ami például Flaubert-től jellemzi a francia regényirodalmat, hanem inkább az anekdotikus, sztorizós, romantikus jellegű irányban, mert nem volt más előképe, hagyománya. Említette Kiss Józsefet. Kulcsfontosságú személyisége és termékenyítője minden irányban a magyar költészetnek. Kiss Józsefekre szükség van. Léteznek ugyanis időszakok, amikor, mint például Petőfi és Arany után, hosszú ideig nem jön egy olyan léptékű ember, de jön egy nagyon okos, komoly intellektu-

ális vértezett, nagy életanyaggal rendelkező személyiség, aki irodalomszervezői munkásságot is magára vállal, és ez csodálatos jelenség. Itt, ezen a kötetben belül is érzi az olvasó, hogy ez vagy az a költő talán Kiss József tanítványa lehetett.

Említette az előbb, hogy Makai Emil költészete reveláció az ön számára. Milyen emlékezetes újdonság-élményekre talált még ebben a gyűjteményben?

Hosszan tudnám sorolni, úgyhogy csak néhány példát említek mutatóba. Rábukkantam egy Ignotus-versre az 1890-es évek közepéből, *A 157. zsoldárhoz* a címe. Ebben megírja, hogy az ő nemzedéke nyugatos nemzedék, az úgynevezett ősi hagyományokhoz a polgári szellemisége következtében és a neveltetése okán már nincs köze, kíváncsisága sem fordítható afelé – aztán mégis visszafordulva azt mondja, hogy „...Tikkadjon el a nyelvem, / Ha téged, Jeruzsálem / valaha elfeledlek!” Tehát pontosan ismeri az identitását, hogy honnan hova költődik, annak, hogy ő így gondolkodik, vagy ide jutott, mélyből táplálkoznak a gyökerei. De mégis ez az irodalom iránt rajongó nemzedék juttat el bennünket 1908-ban a *Nyugat* megalapításához. Nem véletlen ragadtam Ignotust most ki, hiszen ő ennek a folyamatnak egyik kulcsfigurája. Egymást feltételező, egymást inspiráló, de önmaguk identitását kereső individuumoknak a csodálatos szellemi küzdelmét, ha tetszik, a művészi vágyainak a beteljesülését látjuk itt, ennek a lenyomata ez a gyűjtemény. Megemlítem Pap Károlyt, akit én egészen különös magasságokba helyezek, és most a költészetét is megismerhettem. Itt, ebben a kötetben Szép Ernő az egyik legkedvesebb költőm és Heltai Jenő. De ugyanígy említhetném Somlyó Zoltánt, aki nekem óriási felfedezés. Nem is értem, hogy milyen szűkkeblűen mér az irodalomtörténet, mikor az ő költészetéhez viszonyul. Ötvenöt évesen, viszonylag fiatalon halt meg, de azért megadatott neki az egész századforduló, az első világháború, a *Nyugat*, a Kosztolányi és Karinthy barátsága, hihetetlen szellemi közegben tehetta a dolgát. Itt eljuthatunk a következő nemzedékig, Pásztor Bélához, Weöres Sándor és Radnóti Miklós kortársához. Weöres Sándor például, a már említett *Három veréb hat szemmel* című kötetben is az egyik legmagasabb polcra helyezi, és élete egyik legnagyobb veszteségének írja és említi, akit ha nem pusztítják el a társaival együtt, akkor hova juthatott volna, mit adhatott volna. De ezzel elérkeztünk a hiányhoz, a kiszántáshoz. Ez az első kötet még a kivirágzás. Felemelő élmény végigpásztázni a verseken keresztül ezt a jó néhány évtizedet, és látni a természetes szellemi,

emberi kiteljesedést, ahol a hitedben és szellemedben szabad lehetsz, ahol szabad állampolgárként, individuumként úgy élhetsz, mint bárki más a világban. Egyszerre egyéni és közösségi élmény. Hihetetlen az az odaadás, a hűség, a nyelvért, az országért aggódva létezés, amelynek lenyomata ez az egész versáradat. És még valami: színházi emberként, mi több, vígszínházi emberként, hiszen oda kerültem főiskolásként és azóta is ott dolgozom, e kötet olvasásakor még inkább megértettem, miért írta Kornis Mihály azt, hogy a Vígszínházban jutott érvényre a diadalmas pesti magyar nyelv. Szép Ernő, Heltai Jenő, Bródy Sándor, Molnár Ferenc – arról a nemzedékről beszélek, amely már ebbe a főlzabadult, az emancipációs folyamat kellős közepében lévő közegbe született bele, és kapta azt a szellemi indíttatást, ami által egyszer csak ott érvényesülhetett a Vígszínház színpadán. Tőlük kaptuk ezt az inspiráló, életközeli, nedvdús, szellemes, érzéki, a valóságot ezer árnyalatában átadni tudó nyelvet. Ezt a bizonyos igazi televényt, a pesti magyar nyelvet, ami a mi nyelvünk, ami nem modoros, nem távolságtartó vagy kicsipkézett, elefántcsonttoronyba zárt, hanem az élet kellős közepében pezsgő eleven nyelv. Visszatérve a könyvre, ez a költészet, amit a *Két évszázad magyar-zsidó költészete* első kötetében, a *Kivirágzásban* olvashatunk (és majd olvassuk a *Kivirágzásban*), az mindenestül, úgy, ahogy van, szerves része a mi irodalomtörténetünknek. De el tudom fogadni Kőbányai János kiadóigazgató és felelős szerkesztő ama gondolatát, hogy ez egy önálló, nagyon karakterisztikus, rendkívül éles kontúrral megrajzolt és körbejárható kulturális önreprezentáció. Tudom, hogy sokan vitakoznak vele, azt állítva, hogy nem választható le az egyetemes magyar irodalomról.

Nem érzem leválasztásnak. Inkább spotlámpának, amely az egészből kiemel egy külön étellel és jelentéssel bíró részletet.

Valóban nem szerencsés kifejezés a leválasztás. De János megmutat egy fontos jelenséget, hogy igenis, létezik egy, a maga törvénye és a maga nyelvi, szellemi, kulturális és társadalmi inspirációjából született, nagyon is karakteres irodalmi jelenség, amit nevezhetünk magyar zsidó költészetnek.

Önt mi kapcsolta és kapcsolja a zsidósághoz?

Amikor Budapestre kerültem, és befejeztem a főiskolát, nagyon sokat jártam be a Magyar Rádióba, számtalan irodalmi műsorban szerepeltem nagyon nagy léptékű színészek mellett. Nagyon jó barátom

volt az irodalmi osztály főszerkesztő-helyettese, aki gyakran szervezett úgynevezett nyilvános felvételeket, vagyis amikor egy külső helyszínen, színházban, művelődési házban vették fel közönség előtt az adásba menő műsort. Így a Páva utca 39-ben is, ahol a mostani Holokauszt Emlékközpont helyén még egy szerény kis földszintes épület állt, abban működött a hitközség Gál György Sándor Idősek Napközi Otthona, ahová más színész kollégákkal, írókkal, szerkesztőkkel többször kimentük élő adást felvenni az otthon lakói előtt. Ott ismerkedtem meg Haas Karcsi bácsival, a hitközség Páva utcai körzetének elnökével. Ő mutatta meg nekem az akkor még lepusztult, de gyönyörűséges templomot (amely már annyira romos volt, hogy nem használták), ami ma már felújítva része a Holokauszt Múzeumnak. Nagyon jó barátságba kerültem Karcsi bácsival, sokat beszélgettem vele a zsidó vallásról, a személyes élettörténetéről, könyveket adott nekem a saját könyvtárából, sok történeti folyamatra többek között ő nyitotta rá szemem.

Számomra is nagyon meghatározó visszagondolni azokra a kulturális műsorokra.

Aztán később megkeresett engem Domán István főrabbi úr, a Zsidó Egyetem professzor emeritusa, mondván, megjelent egy önéletrajzi ihletésű kötete, szeretné, ha felolvasnák belőle a könyvbemutatón. Később több művét elolvastam, az édesapjáról írt gyönyörű történetet meg amelyben felidézte büd-szentmihályi jesivát, ahol vallásos neveltetésben részesült. Nagyon jó barátom lett Domán István főrabbi – alig múlt másfél esztendeje, hogy elveszítettük, igen szép kort ért meg. Minden premieremre eljött, sok időt tölthettem vele, sokat beszélgettem, beavatásnak, nagy ajándéknak éltem meg kulturális, történelmi, irodalmi, filozófiai, egyáltalán, minden tekintetben. Nagyon komolyan vett engem, a legnaivabb kérdéseimet is, partnerként kezelte. Ez az egyik szál. A másik ahhoz kapcsolódik, hogy édesapám megírta nyugdíjas éveiben Ibrány történetét.

Megjegyzek itt egy köztudott életrajzi adatot, mert hátba akad, akinek új információ. Ibrányban született, szülei ismert és elismert pedagógusok voltak a településen.

Édesapám magyar-történelem szakos tanárként szerzett diplomát 1943-ban a Debreceni Református Kollégiumban, s amint végzett, Erdélybe került, a Nyárádszereda mellett található Kendő nevű kis

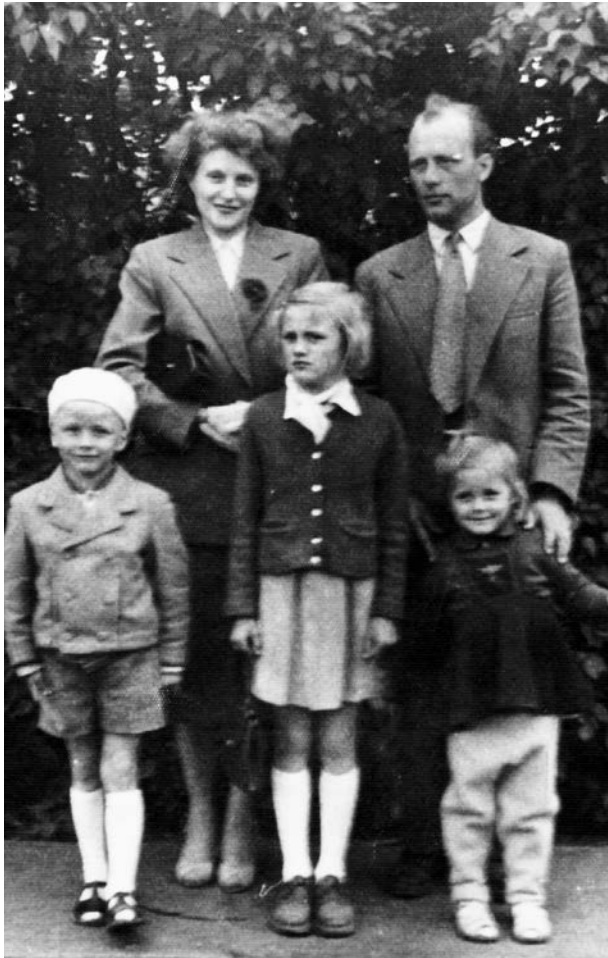

Hegedűs D. Géza rádiófelvételen a hitközség Gál György Sándor Idősek Napközi Otthonában a nyolcvanas években

településre. Oda rendelték, ugyanis a visszacsatolt részekben akkoriban tanárhiány volt. Ott tanított másfél évig. 1944-ben besorozták, Marosvásárhelyen vonult be, és vitték egyből az orosz frontra. 1945. január elsején fogságba esett, és csak négy év múlva került haza. Az ő személyes tapasztalatából kimaradt a szörnyűséges tragédia, az ibrányi zsidóság deportálása. Levéltárakban kutatva szembesült ezzel az időszakkal, amelyben a barátai közül, akikkel együtt gyerekeskedett, együtt futballozott, sokakat elvittek. Az én nemzedékem számára, akik nem élünk még akkor, mellbevágó volt megtudni, mi történt.

Mert ez már a kiszántás.

Meg az elpusztítás. A rablógylakosság. Visszatérve a településtörténetre, apukámnak éltek Ibrányból elszármazott barátai Izraelben is, akiknek elküldte a munkája eredményét. És egyszer csak kapott édesapám egy könyvet egy kedves hölgytől, Leitner Arankától, az volt a címe, hogy *Tizenöt éves voltam*. Egy ibrányi kislány, akit tizenöt évesen a családjával együtt deportáltak. A személyes visszaemlékezése révén egy közösség is megjelenik, az Ibrányban élő zsidók. Papája, a nagy tudású rabbi, aki hét közben a sárospataki hitközség egyik fő szellemi vezetőjeként dolgozott, csak hétvégenként járt haza. Tíz gyerekük volt, a mamának meg egy kis boltja, nem messze a legelő, ahová Leitner Aranka terelte a libákat. Ugyanazt az ibrányi tájat, utcákat, a falurészeket írja le, amelyeket én két évtizeddel később szintén magamba ittam, lefényké-

A Hegedűs család Ibrányban.
Balról az első, sapkában, Hegedűs D. Géza

peztem. Az én mentális térképemen ugyanaz, mint a Leitner Aranka mentális térképe. Ugyanazt látom. Ugyanúgy süt a nap, ugyanúgy susognak a jegenyék a szélben, ugyanott megy a kisvasút. Leírja, hogy ezt a tízgyerekes családot, a legkisebb gyerek még karonülő, miként deportálták, előbb Nyíregyházára a téglagyárba, onnan vasútra és aztán Auschwitzba, ahol aztán a mamáját a kisgyerekekkel azonnal a gázkamrába küldték. Ő és a nővére túléltek, és miután fölszabadították őket, elindultak haza, ám útközben elérte őket egy bombázás, amelyben a nővére elpusztult. Aranka egyedül jött haza. Leírja, hogy ott, az auschwitzi táborban az éltette, hogy visszaképzelte Ibrányt. Hogy milyen szép volt. Visszaálmodta magát oda. Ettől számomra hirtelen még személyesebbé vált az a korszak, amelyet apám történési, objektív szemmel, dokumentumok segítségével fölmutatott. Elképzelttem, mi lett volna, ha nem történik meg ez a tragé-

dia. Ha ott élnek ezek az emberek. Lehet, hogy az ő gyerekeikkel gyerekeskedtem volna. Akikből csodálatos polgárai lehettek volna ennek az országnak. Mennyi értéket adhattak volna hozzá ehhez. És az is eszembe jutott, milyen gyakran olvasom-hallom azt a szemléletet, hogy egyesek szerint ez zsidó probléma. Nem. Én azt mondom, hogy ez az egész magyar nép és a társadalom hatalmas tragédiája és problémája. És itt jutunk vissza a költészethez. Képzelnék el, hogy ha az a tudás, az az értékteremtés, az a hasznos emberi jelenlét nem veszett volna el, micsoda világléptéket lehetne szőni, micsoda csodálatos emberi és szellemi gazdagság lenne itt. De csak a hiány van.

Hány embert deportáltak Ibrányból? Hányan jöttek vissza? Az ön gyerekkorában éltek még zsidók a településen?

Gyerekekkel együtt több mint kétszáz embert vittek el. Én egyetlen egy házaspárt ismertem. 1953-ban születtem. Senki nem beszélt a zsidók sorsáról az én gyerekkoromban, mindenütt csak a hallgatás. Mentem gyalog az óvodába minden nap, a falu központjában lakó Friedmann Jóska bácsi pedig mindig ott könyökölt a kapunál. Nagyon szeretett engem, apukámat is. És akkor: „Szevasz, Gézukám!” „Csókolom Jóska bácsi!” „Megvan még a pucud? (A fütyimre gondolt.) Nem vitte el éjszaka a macska?” „Nem, Jóska bácsi.” „Akkor jól van...” Mindig huncutkodó, nagyon kedves ember volt. Az ő felesége járt a szomszédunkban élő varrónőhöz, az Elza nénihez. Egyszer hallottam, amikor a felnőttek beszélgettek, hogy „itt volt nálunk a Friedmanné, a zsidó nő”. Ekkor hallottam ezt a szót először. Egyébként meg csak a hallgatás. Néhányan túléltek, visszajöttek, de aztán pár év múlva kivándoroltak. Leitner Aranka is visszajött még Ibrányba. Leírja, hogy elment a még ma is létező Székely utcába, a családi szülőházához, ahol már idegenek laktak. Bement az udvarba, volt ott egy eperfa, leguggolt az aljára, elmondott egy kaddist az elvesztettjeiért, és aztán soha többé nem jött vissza már. Idetartozik még egy történet. Főiskolás koromban, ahogy egyre inkább közelebb kerültem a mestereimhez, tanárimhoz, akadt, aki a barátságába fogadott, amit nagy ajándékként éltem meg. Színész-mesterség tanárom és osztályfőnököm, Horvai István tanár úr, aki fiatalember volt a háború alatt, mesélt nekem először az OMIKÉ-ről. Ő rendezte az egyesület utolsó produkcióját, Szegedről járt fel a fővárosba nagy lelkesen. A német megszállás előtt éppen Molière *Képzelt betegét* próbálták, már a főpróba zajlott. Egyszer csak – 1944. március 19-et

írunk – kicsapódott az ajtó, gépfegyveres német katonák rohantak be, és mindenkit kikergettek a Wesselényi utcai Goldmark teremből. A *Két évszázad magyar zsidó költészete* estet gondolatban Horvai tanár úr emlékének is ajánlottam, akiben a szellemi atyámat látom. Őt kikergették a Goldmark teremből. Mi pedig Kőbányai Jánossal ott ültünk ugyanazon a színpadon, hogy két évszázad csodálatos kincsét, a magyar zsidó költészetet átnyújthassuk a közönségnek. Reméljük, hogy lesz folytatása.

Szeptemberben mutatták be, azóta látható a Vígszínház Házi Színpadán Márai Sándor Hallgatni akarom című könyvének színpadi változata. Ebben a monológban ön alakítja az író. Hogyan találta meg a darab?

Radnóti Zsuzsa, a Vígszínház csodálatos dramaturgja javasolta, hogy olvassam el a kötetet, mert szerinte olyan személyes, erős, drámai vallomásszöveg, ami érdemes arra, hogy „fölgangosodva” minél több emberhez eljusson. Ő már látta B. Török Fruzsina több adaptációját – így például a Móricz Zsigmond naplójából készült estét Koltai Róbert előadásában és a Tolsztoj *Kreutzer-szonátájából* készült *Végállomás* című darabot –, megállapította, hogy jól sűrít, drámaírói vénával rendelkezik, erősen tud szerkeszteni szöveget, ezért bízta meg a színpadra alkalmazással. Marton Lászlót kértük meg, hogy rendezőként segítsen, így lettünk négyen alkotótársak. Ez a másfél órás mű nagyon fontos szöveg, hiányzott ez a láncszem az *Egy polgár vallomásai* és a *Föld, föld!* című kötetből. Érezte mindenki a hiástust a nagy vallomásáramlatban. És egyszer csak az irodalomtörténész kutatók a hagyatékban találtak egy spárgával átkötött, cédulával fölcimkézett kéziratot. A cédulán található szövegben a szerző úgy rendelkezett, hogy ez az írás csak Magyarországon jelenhet meg, mert csak itt értenék meg. Így látott napvilágot három évvel ezelőtt a könyv. Az 1938. március 12-től, az *Anschluss* pillanatától az 1948. augusztus 31-ig, önkéntes száműzetésbe, emigrációba indulásáig eltelt tíz esztendő pászttázza végig hihetetlen szigorúsággal, kíméletlenül Márai, mindent, ami Magyarországon történt, önmagát sem kíméli ebben a folyamatban, rálátva saját magára. Ahogy fogalmaz az *Anschluss* pillanatában: hogy milyen szánalmasan és nevetségesen tájékozatlan a kortárs a maga sorsát illetően. Leírja, mi minden történt ez alatt a tíz év alatt: mit nem tudtunk 1938. március 12-én, végigpásztáz az egész magyar társadalom minden szociológiai rétegén, a szegényparasztságon, a kispolgáron, a polgáron, az arisztokrácián, az értelmiségén, a politikai osztályon, ho-

gyan hangolódott át ez alatt a tíz év alatt, honnan hová vezetett ez a metamorfózis. Hogy a ki nem mondott *nem* hogyan juttatta el a tragikus *igen*hez az országot.

Amikor Márai Sándor odatette a kézirat mellé a cédulán az utasítást, hogy csak ebben az országban jelenhet meg a szöveg, mert csak itt értenék, még nem tudhatta, hogy egyre sűrűbben és aggasztóbban köszön majd vissza a múlt a politikai szándékokban és a retorikában. Sokan, nézők, kritikusok egyaránt a mának szóló figyelmeztetésnek értelmezték, hogy éppen most készült előadás a könyvből, párhuzamot vonva így a Márai által rögzített évtized és a jelenünk között, amelyben saját sorsunkat illetően tájékozatlan kortársként élünk.

Nem tartanám helyesnek, ha ez így artikulálna. Azt mi tudjuk, hogy ez egy fontos írás. Anatómiáját adja egy olyan tragikus társadalmi, történelmi és szellemi folyamatnak, ami a mi történelmünk része. Ezzel kell együtt élnünk – erre is figyelmeztet az szöveg. Hogy ez a mi történetünk, se megkerülni, se átugrani nem lehet. Ahogy Konrád György mondja az egyik írásában: ott van elásva a bűn a küszöbünk előtt, és nap mint nap átlépünk rajta. Erről szól az én előadásom. Azért is született, hogy beszéljünk róla, szembesüljünk vele, és tudatosuljon, hogy ez a mi történetünk. És akkor ennek tükrében, ennek a tudásnak a birtokában úgy éljünk tovább, hogy soha többé ezt a folyamatot még egyszer ne kelljen végigélnie annak a közösségnek, ahol ez a folyamat lezajlott.

Csak hogy az utókor általában nem arról bír, hogy tanul a múltból. Bächer Iván jegyezte meg keserű íróniával az egyik novellájában, igaz, a családi mintákról írva, hogy a rossz példák nem azért vannak, hogy a lezármazott okuljon belőlük, hanem azért, hogy megismételje őket. Hajlamosak erre a közösségek és a népek is.

Én nem vagyok pesszimista. Nekem ez a dolgom, ha tetszik, a küldetésem, nem is tudnám csinálni a mesterségem, a munkám, ha nem hinném, hogy mégis tudok változtatni. Engem ez éltet. A magam részéről ezt a szellemet adom át a növendékeimnek a Színművészeti Egyetemen, ahol már lassan három évtizede tanítok. Ezért vagyok optimista, mert látom, hogy fölnöttek és fölnőnek komoly léptékű művészek – sokukkal már együtt játszom a színpadon –, akik ugyanezt a szellemet képviselik. Nagy türelmet igénylő, borzasztóan küzdelmes dolog ez, de jó, hogy megadatott nekem. Szabadságomban áll csinálni, és én meg is teszem, ami tőlem telik.